

KRITIKAI LAPOK

Asztalos Veronka Örsike

Hagyatékfeltárás és újraértelmezés: Szendrey Júlia írásainak kontextusáról

GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok*, Bp., Ráció, 2021 (Ligatura).

Könnyedén nyomon követhető az az időben táguló és bővülő, de a fókuszát végig megtartó érdeklődési ív, amely meghatározza Gyimesi Emese kutatásait. Szendrey Júlia életművével 2009-től foglalkozik, tanulmányok és cikkek hosszú sora mellett már számos hagyatékfeltáró kötete jelent meg: a *Szendrey Júlia összes verse* 2018-ban, a *Gyermekszemmel Szendrey Júlia családjában* 2019-ben, és a *Szendrey Júlia elbeszélései és meséi* 2021-ben. Jelen monográfia alapja a szerző 2019-ben megvédett doktori értekezése, de a kötet nem csupán szakmai szempontok miatt tart igényt a figyelemre. Az életművel kapcsolatos intenzív tevékenység egyfajta felfedezési programnak is nevezhető,¹ Gyimesi ugyanis saját weboldalával, blogjával, tudományos ismeretterjesztő tevékenységével és immár tanulmánykötetével eltérő regiszterekben járja körül annak kérdését, hogy miként lehet Szendrey írói pályafutását megítélni és láttatni, ha lefejtjük róla a rátapadt, más megközelítéseket elfedő értelmezéseket és sztereotípiákat. A tanulmánykötet ilyen szempontból hiánypótló, mivel Szendrey életművének újraértelmezésével és a hagyaték felfedezésével jelentős hatást gyakorol az íróról kialakult tudományos diskurzusra is. Gyimesi a változatos módszertan és az érzékeny kutatói nézőpont segítségével árnyalja az eddigi kliséket, megmagyarázza ezen ítéletek kialakulásának okát, ugyanakkor tisztázza a Szendreyről hagyományozott félreértéseket, megújítva a róla folytatott diskurzus retorikáját.

A kötet legerősebb jellemvonása, hogy számos 19. századi irodalom-, művelődés- és mentalitástörténeti változás és töréspont mentén létrejövő vitába nyerve-tünk betekintést, ami több ponton el is rugaszkodik Szendrey irodalmi pályafutásától. Így nem meglepő, hogy a monográfia a Ligatura sorozat része, amelynek a problémacentrikus kutatási eredmények publikálása mellett többek között az a vezérelve, hogy „teret adjon azoknak az irodalomtörténeti kutatásoknak, amelyeknek erőteljes kulturális antropológiai, társadalomtörténeti, mikrotörténeti,

¹ Gyimesi Emese a jelenlegi Szendrey-diskurzust Aleida Assmann terminusával az „aktív emlékezés” állapotához közelítőnek érzi (15.), e diskurzusból pedig kétségtelenül fontos szerepet játszik Gyimesi eddigi munkássága.

esetleg az új eszmetörténeti irányzatokhoz elvezető kapcsolódási pontjai vannak”.²

A mentalitás- és mikrotörténeti kutatások gazdag módszertanának hasznosítása szervezi a kötet dinamikáját, de hangsúlyos helyet kap Szendrey írásgyakorlatainak vizsgálata a privát és nyilvános szféra, a nyomtatott sajtóban közölt és kéziratban maradt szövegek kapcsolatának vonatkozásában. Szendrey vázlatos életrajzát a függelékből lehet megismerni, ami azért jó döntés, mert így az olvasó anélkül tájékozódhat az életműben, hogy a tanulmányokban felesleges, visszatérő adatok lennének. Kisebb, más típusú szövegismérlések ugyan felfedezhetők,³ de a szerző összességében figyel a szerkezet logikus linearitására, a hangsúlyok folyamatos eltolódására.

Gyimesi a források bemutatásakor kitér a hagyatékot meghatározó feszültségekre és a tudományos vizsgálatokat megnehezítő tényezőkre, emellett pedig árnyaltan tárja fel az eddigi sikertelen, sztereotípiáktól terhes rehabilitáló törekvéseket. Ezért tűnik ellentmondásnak a monográfia bevezető mondata: „Szendrey Júliát saját imázsa takarja el a nagyközönség kíváncsi tekintete elől” (7.), mivel abból indul ki, hogy Szendrey személye és írói kvalitásai azért nem voltak eddig széles körben láthatók, mert az irodalmi térben megképződött korai hírneve, társadalomban betöltött szerepei, hozzá köthető címkék háttérbe szorították ezeket, nem nyújtottak megnyilvánulási lehetőséget. Nem gondolom elhanyagolható szempontnak, hogy Szendrey egyrészt Petőfi feleségeként debütál (ez még akkor is meghatározó tényező, ha ő nem 1847-től számítja magát írónak), másrészt tudatosan választja ki a megjelentetni kívánt szövegeit (még ha a választás és írás lehetőségét a korabeli társadalmi norma alapjaiban meg is határozza). Ez a saját maga által *kialakított* szerzői imázs természetesen összemosódik a róla *kialakult*, előítéletektől terhelt íróportréval, ami Szendrey életművét félrevezető előfeltételezésekkel terheli, és háttérbe szorítja. A kötet innovációjának tulajdonképpen azt tartom, hogy Gyimesi ezt a kuszaságot bontja szét a diakronikusan változó recepciótörténet ismertetésével, elemzésével és az életmű társadalomtörténeti kontextusba való behelyezésével. Ezáltal válik láthatóvá, hogy Szendrey személye és irodalmi munkásságának ténye mindig része volt – noha eltérő minőségben és az adott lehetőségek mentén – az irodalmi nyilvánosságnak, és az értelmezési lehetőségeket nemcsak a kéziratban maradt vagy részlegesen publikált szövegek ismeretének hiánya, hanem egyéb irodalomtörténeti rejtélyek befolyásolták.

Gyimesi már a legelején megmutatja azokat a nehezítő szempontokat, amelyek az életmű kutatásával együtt járnak. Az egyik, hogy Szendrey Júlia Petőfi Sándor feleségeként és nem önálló szerzőként került az érdeklődés középpontjába, ezért sokáig a korabeli heterogén diskurzus a *múzsza*, *feleség*, majd (*hűtlen*) *özvegy* erkölcsi ítéletekkel terhelt minősítésekkel tartja számon. Ehhez kapcsolódik az a

2 SZILÁGYI Márton, *Ligatura: szándékok és eredmények: Egy irodalomtörténeti könyvsorozatról a szerkesztő nézőpontjából*, Korall, 53(2013), 179–185, 180.

3 Például a szenvedélyelmélettel kapcsolatban először a 79–80. oldalakon, majd a 111–112. oldalakon olvasható ugyanaz a két idézet, egyik a leánykori, másik a kolozsvári naplóból.

tág perspektívát ígérő szempont, hogy Szendrey Júlia hagyatéka által a 19. századi magyar nők, női szerzők helyzetére, lehetőségeire, vívódásaira is rálátást nyerhetünk egy politikailag, mediálisan, gazdaságilag rendkívül fontos változásokat hozó korban. A kötetzáró összefoglalásból kiderül, hogy Gyimesi a kutatásai elején kerülte a Szendrey-diskurzus e két megkövesedett, meghatározó szempontját, és nem akart a *feleség/özvegy* szerep, valamint a „nőiség” felől közelíteni az irodalmi hagyatékhoz. Örvendetesnek tartom, hogy a kutatások meggyőzték ezek megke-
rülhetetlenségéről, ugyanis az elemző fejezetek, illetve a monográfia erénye, hogy ezek a címkék fejezetről fejezetre válnak árnyaltabbá a hagyaték egy-egy szegmensének kontextualizálásával.

Más természetű, de annál fontosabb kiindulópont, hogy a hagyaték 1925-ig lappangott. Gyulai Pál hitelesnek tűnő információi alapján sokáig úgy tűnt, a naplók és egyéb személyes dokumentumok elkallódtak, Szendreyvel együtt eltemetettek. Megtalálásuk után Mikes Lajos közölte ugyan a hagyatékból szövegeket, de a többi, jelentéktelennek tartott írásra sokáig a feledés homálya borult. Gyimesinek tehát két olyan szövegegyüttes – Szendrey kilencvenoldalas versgyűjteménye és a *Tarka Művek* című újságimitáció – feltárására is lehetősége nyílik, amelyek a sajtó alá rendezés előtt még a szakmai figyelem számára is láthatatlanok voltak.

Az első esettanulmány csatlakozik ahhoz a már érintett kérdésselvetéshez, hogy milyen szerepet játszanak a korabeli nőképből származó minősítések Szendrey megítélésében. Gyimesi szerint mindvégig „kiemelten fontos lépés reflektálni azokra a retorikai fordulatokra, állandó jelzőkre, markáns attribútumokra, amelyek alapvetően meghatározták [Szendrey] imázsát”. (49.) Annak ellenére, hogy a nyugatosok célja elsődlegesen a *költőfeleség* újraértelmezése és felelevenítése, Szendrey Júliát „excentrikus nőként”, „múzsaként” bélyegzik meg. A szerző elemzésében nemcsak magyarázatot nyújt arra, miért nem íróként fedezik fel a nyugatosok Szendreyt, hanem kitér a diskurzusban meghonosodott jelzőkre, stigmákra is. Nyilvánvalóvá válik az érvelésből, hogy a nyugatosok nem a számukra elérhető Szendrey-szövegek ismeretében végzik a rehabilitációt, hanem a nyilvános térben – leginkább Petőfi Sándor feleségeként – számontartott Szendrey-képet ruházzák fel új tartalommal. Mivel Gyimesi a társadalmi változások felől értelmezi ennek jelentőségét, így egyúttal magyarázatot nyújt a nyugatosok félreértelmezésének okára azáltal, hogy az imázsváltozás történetét a nemzeti diskurzus és a korabeli női szerepkörök, illetve szépségideál megváltozásához köti.

Szendrey írásainak felhasználásával a szerző lényeges megállapításokat tesz a 19. századi nők és női szerzők lehetőségeire, vívódásaira vonatkozóan. Szendrey fiatalkori levelezését olvasva megrajzolja a tanulóintézetből kikerült fiatal lány elképzelt városokra is kiterjesztett mentális térképét. Az elvágyódás, a vidék-város oppozíció különbözőképp nyilvánul meg Szendrey szövegeiben, Gyimesi azonban amellett érvel, hogy „mentális térképén egyetlen olyan város van, amely mind a megtapasztalt, mind az elképzelt város kategóriájába beleillik: Pest-Buda”. (65.) A levelezésből így az is kitűnik, hogy az elképzelt városkép, valamint az ebből adódóan feltételezett szerep- és munkalehetőségek nagy hatással vannak Szend-

reyre, meghatározzák döntéseit, vágyait. Szendrey életében nemcsak az elképzelt és megtapasztalt nagyvárosi tér kettőssége feszül egymásnak, hanem a különböző életmódok is: a jómódú, alszolgabíró férjjelölt elutasításával lemond a számára megtervezett jövő követéséről.

Szendrey naplóinak elemzése azt a jelenséget modellezi, miként maradhatott sokáig láthatatlan a tény, hogy ezen művekben nemcsak Petőfivel kapcsolatos érzéseit írja le; számára az írás önmagában is fontos, önálló írástevékenységet jelentett. A korábban feltáratlan naplótöredékekből kiderül, hogy Szendrey Júlia már Petőfivel való találkozása előtt naplót vezetett. Tehát nem a költő hatására kezd írni, és így feljegyzései sem csupán a szerelmi érzet felől közelíthetők meg. Az 1847-ben megjelenő, Jókai és Petőfi által szerkesztett és válogatott – ezáltal pedig erőteljes üzenetet közvetítő – két szöveg, a *Petőfiné naplója* és a *Naplótöredék* elsődlegesen Petőfi hírnevét erősítette. Szendrey és Petőfi házassága, a költő népszerűsége és szövegei hatottak a naplók recepciójára is: „A Szendrey Júliától publikált naplórészletek így egy tágabb szövegcsoporthoz részévé váltak, s a korabeli befogadást e szövegcsoporthoz együttes működése határozta meg.” (96.) Gyimesi utal arra, hogy a magánélet részletezése a közönség kíváncsiságának kielégítését eredményezte, és rámutat, hogy a naplót már a kezdetektől „női szövegekként” olvassák; úgy tartották, „a női lélek mélységeibe engednek betekintést, miközben a szerelem narratíváját női szemszögből írják meg”. (97.) Az elemzés a Szendrey-féle szenvedélyfogalmat, illetve ennek jelentésmezőjét, a szenvedélyelméletet és szerelemkonceptiót is rekonstruálja a naplók szövegéből. Eszerint Szendrey belső vizsgálat, elmélkedés, önelemzés céljával ír naplót, és nem a külvilági eseményekre való emlékezés mankójaként képzelel el ezt a foglalatosságot.

Mivel Gyimesi meggyőzően emeli ki a Szendrey-naplókra jellemző tulajdonságokat, éppen ezért kifogásolom egyik fejezetzáró megjegyzését, miszerint a naplók azért különlegesek, mert bennük Szendrey többek között önelemzést végez: „Érzéseinek árnyalt megértése, gondolatainak tisztázása, rendszerezése – amely írásának fő funkciója – olyan alapvető emberi kérdéseken, olyan egyéni küzdelmeken keresztül történik, amelyek a *korszak egyik legkülönlegesebb női naplójává* teszik Szendrey Júlia szövegeit.” (86. Kiemelés tőlem – A. V. Ö.) A nem nyilvános szféra számára írt naplókban megfogalmazott érzések, elmélkedések, töprengések – írásgyakorlat-típustól függetlenül – jelen kontextusban nem emelhetők egymás fölé, nem lehet hozzájuk ilyen típusú értékítéletet társítani. Szubjektív véleményként természetesen teljesen elfogadható, ebben a szöveggörnyezetben azonban azt sejteti, mintha a többi korabeli női szerző naplója az írásgyakorlatuk típusa miatt volna kevésbé értékes, noha a szerző korábban külön felhívja a figyelmet a reformkori lánynaplók írásszokásainak heterogenitására. Kulcsfontosságúnak érzem Gyimesinek azt a megállapítását, hogy Szendrey naplójának közlése azért eredményez botrányt, mert női szerző szövegéről van szó: a naplók intim szituációinak nyilvánosságra hozásából adódó felháborodás elsődlegesen Szendrey női mivoltából és a női szerzőkkel szemben felállított elvárások áthágásából érthető meg. Az olvasók pedig ebből a normaszegésből következtetnek áttételesen Szendrey személyére, szexualitására.

A Szendrey-versek hányattatott sorsán keresztül az írói imázs többarcúsága is megmutatkozik; Gyimesi ezeket nem csupán esztétikai jelentőségük felől vizsgálja. Figyel a lírai alkotásokban keveredő hagyományokra, s összehasonlítja Szendrey költészetének poétikai eljárásait öt kortárs szerző – Arany János, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottilia, Bulyovszky Lilla – írásgyakorlatával. Az elemzés rámutat arra, hogy Szendrey eredeti módon nyúl a kortársai által is megközelített témákhoz, tudatos szerzőként írja verseit, s ezeket többek között a naplók értelmezése során kiemelt hangulatok, érzések, elvont fogalmak, illetve a külső és belső világ oppozíciója felől határozza meg. Külön érdekességet jelent, hogy Gyimesi nemcsak a sajtóban publikált versekkel foglalkozik, hanem olyan töredékekkel is, amelyek a privát szféra számára készülnek; hordozójuk bevásárlócédulák vagy akár levelek hátoldala, és erősen kötődnek a mindennapi (női) tevékenységekhez. Így ezeken keresztül körvonalazódik Szendrey nőképe, női szerepkörökhöz való viszonyulása is, betekintést engedve ezáltal a versírás hétköznapi gyakorlataiba is.

A kötet több korabeli vitát is felelevenít Szendrey írói pályáján keresztül, amelyekben a női szerzőség tényének hangsúlyeltolódásai figyelhetők meg az irodalmi terekben és intézményrendszerben. Gyimesi ismételten mentalitástörténeti szempontokat érvényesít, ugyanis arra kíváncsi, hogy „milyen női szerepek keresztmetszetében látta Arany Szendrey Júliát, és a korabeli kollektív gondolkodás kategóriái miként határozták meg a róla alkotott képét”. (140.) Meggyőzően érvel amellett, hogy Arany Szendrey-képét a korabeli kollektív gondolkodásmód befolyásolja, de emellett Arany a feleségéhez, Ercsey Juliannához és a róla mintázott nőképhez is hasonlítja az ettől eltérő, „férfias mentalitásúnak” érzett Szendreyt. Különböző szövegeken (leveleken, verseken, a kéziratban terjedő *A honvéd özvegyén*) keresztül bizonyítja, hogy a *komaasszony*, (*hűtlen*) *özvegy*, *anya* szerepkörök hogyan befolyásolják és akadályozzák Szendrey előítélet-mentes megismerését. Gyimesi megmutatja, hogy Szendrey normaszegése az emlékezéshez kapcsolt nyilvános elvárások felől is megközelíthető, hiszen ezeknek sem felel meg: „Írásai arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyénnek joga van ahhoz, hogy az emlékezés más gyakorlatát alkalmazza, mint amely normává és elvárássá vált.” (152.) Ezt a kijelentést rendkívül termékenynek tartom a Szendrey-diskurzus számára, hiszen az 1850–60-as években írt versek visszatérő motívumai között az emlékezés és a felejtés, a szerelemvágy, fájdalom, veszteség érzete mind a múltat helyezik középpontba. (111.) Szendrey tehát aktívan foglalkozik műveiben is a gyász feldolgozásának lehetőségeivel, a *hűtlen özvegy* stigma és a második házasság is másképp értelmezhető ezek ismeretében.

Különösen fontos, ahogyan Gyimesi ezt a kapcsolatot a következő fejezetben Joan Wallach Scott társadalmi nemekre vonatkozó elmélete felől gondolja tovább. A sajtóban megjelent normatív fogalmak mentén vizsgálja a férfias/férfi, nőies/nő konstrukciók megképződésének folyamatát már az 1840-es évektől, kitérve a Gyulai-féle írónővita kontextusára. Ugyan a női szerzők az ellenség, a veszélyt jelentő csoport tagjaiként jelennek meg a viták retorikájában, a szerző felhívja

a figyelmet a diskurzus fogalmi eltéréseire. A női szerzők íróképének, szakmai identitásának kialakulását pedig a nagyvárosi mobilitási és kommunikációs stratégiák különbözőségének értelmezésével mutatja meg. Sokat elmond Szendrey saját magáról alkotott képéről, hogy írói identitása nem első publikálásakor – amikor már íróként is látható a nyilvános térben – alakul ki. Csak jóval később vallja magát önálló alkotónak, ami szorososan kapcsolódik ars poeticájához is.

A munkakör és az alkotói tevékenység megítélésének különbözőségére Gyimesi a már részleteiben ismertetett kortárs női életutak bemutatásával utal. A szerző paradigmaticusan úgy fogalmaz, hogy „érdemes összehasonlítani a női szerzők privát önreflexióit a sajtóban róluk kialakuló imázs jellemzőivel, amely gyakran egy híres férfi figurájához kötötte őket a releváns értékelés helyett”. (220.) A női szerzők esetében az ilyen típusú vizsgálatokat épp azért tartom lényegesnek, mert az irodalmi intézményrendszer zártsága következtében az alkotói párok közül rendszerint az egyik fél irodalmi munkássága kerül előtérbe. Az utolsó esettanulmány kiszélesíti a vizsgálatok tárgyát, mivel az írásgyakorlatok magán- és családi használatra szánt szövegeivel foglalkozik, a Szendrey–Horvát értelmiségi család mindennapjait mutatja be. Az elemzés a két fiú, ifjabb Horvát Árpád és Horvát Attila házi folyóiratát, a *Tarka Művek* című lap használatát, rovatait, célkitűzését vizsgálja, amin keresztül a Szendrey–Horvát gyerekek kultúrához való hozzáféréseinek kiváltságos pozíciója válik láthatóvá. A gyerekek levelezéséből és lapjából egyértelműen látszik a gondolkodásukat erőteljesen befolyásoló tömegsajtó hatása, ugyanis szövegeikből kiolvasható, hogy otthonosan jártak ebben a közegben, a „nőiességhez” társított korabeli toposzok és sztereotípiák pedig mindmind megtalálhatók a különböző eseményekre, alkalmakra írt költeményeikben.

A monográfia nem az életmű esztétikai-poétikai minőségét tárja fel elsőlegesen, ami összhangban van a Gyimesi által explicitté tett, nem kanonikus érvelésmóddal. Ám az esettanulmányok és a szerző eddigi munkája mégis bizonyítja, hogy megéri Szendrey-szövegeket olvasni. E tudatosan választott perspektíva eredménye, hogy a tanulmányok olyan értelmezési lehetőségeket nyújtanak, amelyek ugyan megközelíthetővé teszik a mellőzött irodalmi hagyatékot, de a Szendrey-szövegek mélyreható elemzése nem kap önmagában hangsúlyos figyelmet. Ez azért sajnálatos, mert ahol a szerző szövegelemzést, komparatív vizsgálatokat végez, sokszíniúen mutatja meg Szendrey sajátos írástechnikáját, visszatérő és következetes motívumvilágát, más írókkal való kapcsolatát. Természetesen a monográfia nemcsak címével, hanem célkitűzéseivel is jelzi, hogy társadalomtörténeti kontextusban vizsgálja az életművet – így talán nem is lehet ezt a hiányt felróni. A kötet határozott kérdésfelvetéseivel alkalmas a Szendrey-filológia eddigi vakfoltjainak bemutatására, és egységesen bizonyítja Szendrey Júlia írói munkásságának jelentőségét. Az elemző fejezetek Szendrey életének és szerteágazó irodalmi karrierjének eddig homályban lévő aspektusait fedik fel az olvasó számára.